

YOVVOYI HOLDA O‘SADIGAN DORIVOR O‘SIMLIKLAR VA ULARNING ZAHIRALARI

Abdufattoheva Gulzoda

Andijon davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya. Ushbu ishda yovvoyi holda o‘sadigan dorivor o‘simliklarning morfologik va anatomik xususiyatlari, ularning yashash muhitiga moslashuv darajasi, biologik faol moddalarning to‘planishi va ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, bu o‘simliklarning ekologik roli, xalq tabobatidagi o‘rni va zamonaviy farmatsevtikada qo‘llanilishi yoritiladi.

Kalit so‘zlar: yovvoyi dorivor o‘simliklar, morfologiya, anatomiya, ekologik moslashuv, biologik faol moddalar, xalq tabobati, farmatsevtika, biomadaniy resurslar.

Аннотация. В работе анализируются морфологические и анатомические особенности дикорастущих лекарственных растений, их адаптация к природной среде и значение накопления биологически активных веществ. Также освещается их экологическая роль, использование в народной медицине и применение в современной фармацевтике.

Ключевые слова: дикорастущие лекарственные растения, морфология, анатомия, экологическая адаптация, биологически активные вещества, народная медицина, фармацевтика, биоресурсы.

Annotation. The study analyzes the morphological and anatomical characteristics of wild medicinal plants, their adaptation to the natural environment, and the significance of the accumulation of biologically active substances. The ecological role of these plants, their use in traditional medicine, and applications in modern pharmaceuticals are also highlighted.

Key words: wild medicinal plants, morphology, anatomy, ecological adaptation, biologically active substances, traditional medicine, pharmaceuticals, bioresources.

Dorivor o‘simliklar – odam va hayvonlarni davolash, kasalliklarning oldini olish uchun, shuningdek, oziq-ovqat, atir-upa va kosmetika sanoatida ishlatiladigan o‘simliklar – giyohlar hisoblanadi. Yer yuzida dorivor o‘simliklarning 10-12 ming turi borligi aniqlangan. 1000 dan ortiq o‘simlik turining kimyoviy, farmakologik xossalari tekshirilgan. O‘zbekistonda dorivor o‘simliklarning 700 dan ortiq turi mavjud. Shulardan tabiiy sharoitda o‘sadigan va madaniylashtirilgan 120 ga yaqin o‘simlik turlaridan ilmiy va xalq tabobatida foydalaniladi. Hozirgi davrda tibbiyotda qo‘llanadigan doridarmonlarning qariyb 40–47% o‘simlik xom ashyolaridan olinadi. O‘simliklar murakkab tuzilishiga ega bo‘lgan jonli tabiiy kimyoviy laboratoriya bo‘lib, oddiy noorganik moddalardan murakkab organik moddalar yoki birikmalarni yaratish qobiliyatiga ega. Dorivor o‘simliklarning quritilgan o‘ti, kurtagi, ildizi, ildizpoyasi, tunganagi, piyozi, po‘stlog‘i, bargi, guli, g‘unchasi, mevasi (urug‘i), danagi, sharbati, qiyomi, toshchoyi, efir moylari va boshqalardan doridarmon tarzida foydalaniladi.

Dorivor o‘simliklar. Dorivor o‘simliklarni 2 xil tasniflash qabul qilingan:

- 1) ta’sir qiluvchi moddalarning tarkibiga qarab: alkaloidli, glikozidli, efir moyli, vitaminli va boshqalar;
- 2) farmakologik ko‘rsatkichlariga qarab: tinchlantiruvchi, og‘riqqoldiruvchi, uxlatuvchi, yurak-tomir tizimiga ta’sir qiluvchi, markaziy nerv sistemasini qo‘zg‘atuvchi, qon bosimini pasaytiruvchi va boshqalar.

Dorivor o‘simliklarning ta’sir etuvchi moddalari alkaloidlar, turli glikozidlar (antraglikozidlar, yurakka ta’sir etuvchi glikozidlar, saponinlar va boshqalar), flovannoid, kumarinlar, oshlovchi va shilliq moddalar, efir moylari, vitaminlar, bo‘yoq moddalar, fermentlar, fitonsidlar, kraxmal, oqsillar, polisaharidlar, azotli moddalar, moy hamda moy kislotalari va boshqa birikmalar bo‘lishi mumkin. Dorivor o‘simliklarning organizmga ta’siri uning tarkibidagi kimyoviy birikmalarning miqdoriga bog‘liq. Bu birikmalar o‘simlikning qismlarida turli miqdorda to‘planadi. Dorivor ta’sirchanlik quvvati hamda sifati yuqori bo‘lish davri ularning gullash hamda urug‘lash davrining boshlanishi vaqtiga to‘g‘ri keladi. Dorivor moddalar ba’zi o‘simliklarning kurtagi, bargi yoki poyasida, ba’zi o‘simliklarning guli yoki mevasida, ba’zilarida ildizi yoki po‘stlog‘ida to‘planadi. Shuning uchun o‘simliklarning asosan biologik aktiv moddalari ko‘p bo‘lgan qismi yig‘ib olinadi. O‘simliklarning ildizi, ildizpoyasi, piyoz va tunganagi, odatda, o‘simlik uyquga kirgan davrda-kech kuzda yoki o‘simlik uyg‘onmasdan oldin-erta bahorda tayyorlanadi. O‘simlikning meva va urug‘lari pishib yetilganda yig‘iladi, chunki ular bu paytda dori moddalariga boy bo‘ladi. Yangi yig‘ib olingan dorivor o‘simlik mahsuloti tarkibida (yer ustki a’zolarida 85% gacha, ildizida 45% gacha) nam bo‘ladi. Bu nam yo‘qotilmasa (quritish yo‘li bilan), o‘simlik chirib, dori moddalari parchalanib, yaroqsiz bo‘lib qoladi. Odamlar qadim zamonlardan tabiat ne’matlaridan foydalana boshlaganidan buyen dorivor o‘tlardan kasalliklarni davolashda foydalanib kelganlar. Bundan 3—4 ming yil ilgari Hindiston, Xitoy, qadimgi Misr mamlakatlarida shifobaxsh o‘simliklar haqida ma’lumotlar beruvchi asarlar yozilgan. Sharqda, xususan, O‘rta Osiyo xalq tabobatida dorivor o‘simliklardan foydalanib davolash o‘zining an’analariga ega. Shifobaxsh o‘simliklardan tibbiy maqsadlarda foydalanish borasida Abu Ali ibn Sino “Al-qonun” asarida 476 ga yaqin o‘simlikning shifobaxsh xususiyatlari va ularni ishlatish usullari to‘g‘risida ma’lumotlar keltiriladi.

Hozirgi vaqtda dorivor o‘simliklarning turi ko‘payib, xalq tabobati shifobaxsh o‘simliklar bilan boyigan. Dorivor o‘simliklardan ko‘proq, anor, achchiqmiya, bodom, do‘g‘buy, dorivor gulxayri, yong‘oq, jag‘-jag‘, zubturum, isiriq, itburun, omonqora, pista daraxti, sachratqi, choyo‘t, shildirbosh, shirinmiya, shuvoq, yantoq, yalpiz, kiyiko‘t, torg‘ayhon, qizilcha, qoqio‘t va boshqalari tarqalgan. Achchiqmiyadan paxikarpin,

oqquraydan pesni davolashda qo‘llanadigan psoralen, isiriqdan garmin, itsigendan anabazin, omonqoradan galantim, shildirboshdan sferofizin va boshqa alkaloidlar olinadi. Anor pustidan gijja haydovchi pelterin tanat va ekstrakt tayyorlanadi. Dorivor gulxayri preparatlari balg‘am ko‘chiruvchi va yumshatuvchi, jag‘-jag‘ va lagoxilusdan tayyorlangan dorilari qon ketishini to‘xtatuvchi, pista bujg‘uni va choyo‘tdan tayyorlangan dorilar me‘daichak kasalliklarini davolashda ishlatiladi. O‘zbekiston fanlar akademiyasini Botanika instituti va Botanika bog‘ining efir moyli, dorivor va bo‘yoqli o‘simliklar laboratoriya ilmiy xodimlari mutaxassislar bilan hamkorlikda O‘rta Osiyo hududida ko‘p tarqalgan yuqumli kasalliklardan eng xavflisi sariq (gepatit)ni davolashda ekologik jihatidan toza, samaradorligi yuqori bo‘lgan dorivor o‘simliklar xom ashyolaridan tayyorlangan “Safro haydovchi Hojimatov yig‘masi”ni yaratdilar va bu yig‘ma ilmiy tibbiyotda qo‘llashga va ishlab chiqarishga ruxsat etildi (1997). Shuningdek, Samarqand davlat universitetining Botanika kafedrasida, Toshkent davlat farmatsevtika institutida dorivor o‘simliklarni ekib yetishtirish texnologiyasi o‘rganilmoqda. Toshkent, Namangan, Jizzax, Samarqand, Qashqadaryo, Surxandaryo viloyatlarida va Xorazm Ma‘mun akademiyasida dorivor o‘simliklar yetishtiradigan maxsus xo‘jaliklar bor. Dorivor o‘simliklar (lotincha: plantae medicinalis) yovvoyi va madaniy o‘simliklar bo‘lib, profilaktika va davolash uchun ishlatiladi. Odamlar va hayvonlar kasalliklari dorivor o‘simliklar bilan davolash tizimi fitoterapiya [1] deb ataladi. O‘simliklardan dorivor maqsadlarda foydalanish imkoniyati ular qo‘llanadigan dori turiga bog‘liq (rasmiy yoki an‘anaviy). Misol uchun, Rossiya sog‘liqni saqlash tizimida faqat dorivositalarining davlat reestriga kiritilgan dorivor o‘simliklardan foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘.E.Xo‘janazarov, X.Mavlonov, J.S.Sadinov. “Botanika o‘simliklar sistematikasi”. Toshkent, “Innovatsiya-Ziyo” - 2022.
2. M.I.Ikromov, X.N. Normurodov, A.S. Yuldashev. “Botanika”. Toshkent, “O‘zbekiston” - 2002.
3. S. Mustafayev, O‘. Ahmedov. Botanika. T: “O‘zbekiston” - 2006.
4. SH. Tojiboyev. O‘simliklar sistematikasi. - T.: 1990.
5. Abduvahobova, D., & Mamazulunov, N. (2023). Liver biochemistry. Science and innovation, 2(D6), 88-90.
6. Zukhurova, M., & Mamazulunov, N. (2023). Stages of protein biosynthesis. Science and innovation, 2(D6), 101-103.
7. O‘. Pratov, A.S. To‘xtayev, F. O‘. Azimova, I.Z.Saparboyev, M.T. Umaraliyeva. Biologiya (botanika 6-sinf darslik). Toshkent, “O‘zbekiston” - 2017.